

A SEGÉDIGÉK DISZTRIBÚCIÓJA A FELSŐ-DÉL-OLASZ DIALEKTUSOKBAN

Ertsey Nikolett

Bevezetés

Kutatásom témája a felső-dél-olasz, ezen belül az abruzzói dialektusok sajátos segédige-választása. A segédigék disztribúcióját számos paraméter szerint vizsgálták már, ám ezeket a paramétereket eddig külön-külön és nem átfogóan alkalmazták. Ezért most a felső-dél-olasz dialektusok modern változataiban az *essere* és az *avere* segédigék lehetséges disztribúciós mintáit a különböző paraméterek kombinációinak függvényében vizsgálom.

Dolgozatom célja a mai abruzzói és néhány vele rokon felső-dél-olasz dialektus sajátos segédige-választására jellemző disztribúciós minták leírása.

Ennek érdekében Apulia, Campania, Basilicata és Abruzzo tartományok dialektusait vizsgáltam, mivel ezek egy dialektális családba tartoznak. A kutatás során egy olasz nyelvű kérdőívet töltöttem ki anyanyelvi beszélőkkel, akik mind falusi származásúak és az idősebb korosztályhoz tartoznak, majd a kapott eredményeket táblázatba foglaltam szempont és terület szerint, végül pedig az így született táblázatokat egy nagyban összegeztem. A szempontok kiválasztásához Cennamo, D’Alessandro és Legendre munkáit használtam fel. Mivel mintákról beszélünk, gyakran ismétlődő eredményeket kaptam, ezért csupán az egymástól eltérő disztribúciós mintákat közlöm a dolgozatban. Megjelölöm a minták származási helyét is, ám jelen kutatás szempontjából a földrajzi disztribúció nem lényeges aspektus.

1. Dialektológia és módszertan

Olaszországban a hivatalos, irodalmi olasz nyelv és a dialektusok kontinuum mentén számtalan nyelvi változatot találunk, amelyeket egymástól társadalmi, földrajzi és kommunikációs aspektusok választanak el. Éppen ezért nem lehetséges egyértelműen meghatározni, hol ér véget a nyelv, és hol kezdődik a dialektus. A mai statisztikai adatok szerint a népesség kb. 50%-a beszéli a nyelvet és valamilyen dialektust, 10%-a csupán dialektust, és kb. 40%-a csak a nyelvet. A *földrajzi kontinuum* azt jelenti, hogy nem léteznek egyértelmű földrajzi demarkációs vonalak, amelyek elválasztanák egymástól a dialektusokat, hanem átmeneti területeket találhatunk. Mivel az egymástól távolabb élő beszélők egyre kevésbé értik egymást, a *dialektusok kontinuum*

máról beszélhetünk. A kontinuum egy másik típusa az úgynevezett *nyelvi készlet, vagy repertoár*, amely a nyelv és a dialektus között fellelhető valamennyi nyelvi változatot magába foglalja. Mivel a „kétnyelvű” beszélő a kommunikációs helyzetből függően választ a nyelvi változatok között, nem *bilingvizmusról*, hanem *diglossziáról* beszélhetünk. Meg kell említeni továbbá a *társadalmi kontinuumot* is, amely tovább bonyolítja a nyelv és a dialektus megkülönböztetését.

1.1 Módszertan

Míndezek ismerete feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az alkalmazott kutatási módszereket a megfelelő megközelítéssel szemléljük. A fent ismertetett aspektusok magyarázatot adnak arra, hogy egy dialektológiai kutatás során hogyan lehetséges, hogy a beszélőktől olykor bizonytalan, esetleg hibás adatokat kaphatunk. Jelen kutatás célja az, hogy a vizsgált nyelvi jelenség legjellemzőbben előforduló mintáit mutassa be, így az esetleges kisebb bizonytalanságok, pontatlanságok nem okoznak értelmezési problémákat. Ennek ellenére ahol nem tudtam egyértelműen értelmezni a kapott adatot, ott újabb interjúkat készítettem. Ami a módszertant illeti, dialektológiai kutatások esetében mindig nagyon bonyolult az interjúalanyok és az eszközök kiválasztása is. Esetünkben azonban mivel nem az a cél, hogy pontos diafázikus és diasztrátikus adatokhoz jussunk, eltekinthetünk az alanyok társadalmi státuszától, iskolázottságától, foglalkozásától, életkorától és nemétől. Másik módszertani nehézség a dialektus leírása, amely nehézséget okozhat a beszélőknek, mivel természetesen nem ismerik az átírási módszereket, ám mivel mintákat keresünk, eltekinthetünk ettől az aspektustól is. Egy további sarkalatos kérdés a gyűjtő személye a dialektológiában, hiszen előfordulhat, hogy az alany egy közérthetőbb, a nyelvhez közelebb álló változatot közöl a kutatóval, ha az nem helybeli, főleg, ha külföldi, azzal a céllal, hogy mindenképpen megértsék, így az adat módosulhat, elveszhet. Ezt a csapdát úgy próbáltam kikerülni, hogy olasz nyelvű kérdőívet állítottam össze, és arra kértem az alanyokat, hogy azt a változatot osszák meg velem, amit otthon, családban használnak.

1.2 Dialektológia

Az olasz dialektusokat először Graziadio Isaia Ascoli osztályozta (1882-1885). A közös latin alaphoz az általa legközelebb állónak tartott toszkánhoz viszonyítva 4 csoportra osztotta a dialektusokat:

- a) az Olaszországra „nem jellemző” (akkoriban nagy részben határain kívül eső) újlatin rendszerbe tartozó dialektusok (provanszál, franko-provanszál, ladin és friuli dialektusok);
- b) az „igazi” olasz rendszertől eltérő, de nem másik újlatin rendszerbe tartozó dialektusok (gallo-itáliai – ligúr, piemonti, lombard és emiliai –, valamint szárd dialektusok);
- c) a szigorúan vett olasz vagy toszkán dialektustól távolabb eső dialektusok, amelyek azonban mégis a toszkánal közös újlatin rendszerbe foglalhatók (velencei, korziaki, umbriai, marchei, római, szicíliai, nápolyi);
- d) a toszkán és az irodalmi olasz.

Clemente Merlo a *L'Italia dialettale* című munkájában (1924) a szubsztrátumok latinra gyakorolt hatása alapján osztotta 3 csoportra a dialektusokat:

- a) északi dialektusok (kelta szubsztrátum), köztük a gallo-itáliai és a velencei;
- b) toszkán dialektusok (etruszk szubsztrátum);
- c) közép-dél-olasz dialektusok (itáliai vagy umbro-szannita)

További 3 alterületre osztja a közép-dél-olasz dialektusokat: a marchei-umbriai-római, az abruzzói-észak-apuliai és molisei-campániai-basilicai, valamint a salentói és calabriai-szicíliai alterületekre.

Gerhard Rohls (1937) a nyelvatlaszok segítségével két izoglosszát határozott meg (La Spezia – Rimini, Róma – Ancona), amelyek elválasztják egymástól az északi, a toszkán és a déli dialektusokat.

Giovan Battista Pellegrini (1975) az olasz nyelvhez viszonyítva 5 csoportra osztja a dialektusokat:

- a) északi dialektusok
- b) friuli, vagy ladin – friuli
- c) toszkán vagy közép
- d) közép-dél-olasz dialektusok
- e) szárd

Pellegrini leírja, hogy a közép-dél-olasz dialektusokat a Róma – Ancona izoglosszától Szicíliaig beszélik, és 3 területre oszthatók fel:

- a) középső terület: Laziótól keletre és a Tiberistől délre, dél-nyugat Umbria, közép-dél Marche, és az észak-abruzzói L'Aquila területe.
- b) déli, vagy felső-dél, vagy közép-dél terület: 3 egész tartomány, Molise, Campania és Basilicata, további 5 kisebb-nagyobb részben: dél-Marche, dél-Lazio, szinte egész Abruzzo, közép-észak Puglia, észak-Calabria
- c) legdélebbi területek: Szicília, Calabria nagy része, Salento

1. ábra: A felső-dél-olasz dialektusok területi felosztása Pellegrini szerint

A dolgozatban vizsgált területek: Andria, Martina Franca és Bitonto a térképen IIIc, Pisticci az Vb, Caserta a IVb, Pescara és Chieti pedig az Ic jelzés alatt találhatók.

2. A segédigék

Az olaszban *segédige* alatt azokat az igéket értjük, amelyeket adott mód és igeidő szerint ragozva a főige befejezett főnévi igenevével (*participio passato*) együtt az analitikus igeidők képzéséhez használunk.

A különböző újlatin nyelvek eltérő segédigéket használnak az analitikus igeidők képzéséhez. A spanyolban csak *haber*, a katalánban *haver*, a portugálban *ter*, a franciában *être* és *avoir*, a románban *a avea* (a közelmúltban), *a fi* (a többi összetett igeidőben), az olaszban pedig *avere* és *essere* használatos. A segédigék nem lexikális igék, nincs saját jelentésük, hanem grammatikai funkciót töltenek be, kifejezik a főige idejét, módját, számát és személyét. Dolgozatomban ezúttal nem térek ki a modális segédigékre (*dovere* 'kell', *potere* 'tud', *volere* 'akar'), amelyek azonban nem keverendők össze a fent említett valódi segédigékkel, hanem összetett igeidőkben azokkal együtt használandók.

2.1. Segédige-választás az irodalmi olaszban

Az irodalmi olaszban és a dialektusokban a segédigék használata nagyban megegyezik, ám bizonyos területeken, bizonyos nyelvi környezetben meglepő jelenségeket tapasztalhatunk. Mindenekelőtt lássunk néhány alapvető példát a modern irodalmi olasz segédige-választására:

- (1) *Mario ha mangiato una mela.*
'Mario evett egy almát.'
- (2) *È arrivato Mario.*
'Megérkezett Mario.'
- (3) *Ha telefonato Mario.*
'Telefonált Mario.'

Az (1) mondatban a *mangiare* 'eszik' főige tranzitív, segédigéje *avere*, a (2) mondatban az *arrivare* 'megérkezik' főige intranszítív, unakkuzatív, segédigéje *essere*, míg a (3) mondatban a *telefonare* 'telefonál' főige intranszítív, unergatív, segédigéje *avere*. Ebben a dolgozatban nem térek ki az unakkuzatív hipotézisre, sem az irodalmi olasz segédige-választásának részleteire, a fenti példák azt a célt szolgálják, hogy egyszerűen, átláthatóan bemutassam a kutatás viszonyítási pontját.

2.2. Segédige-választás a dialektusokban

A segédige-választásnak az irodalmi olasz megoldásain kívül léteznek egyéb, eltérő változatai is. Köztudott, hogy számos dél-olasz változatban a segédige-

választás összetett igeidőkben a főige alanyától, azaz számtól és személytől függ, ekkor az első és második személyben *essere*, harmadik személyben *avere* használatos például Pescarában:

- (4) *Ji so' fatijate.*
'Én dolgoztam.'
- (5) *Tu si fatijate.*
'Te dolgoztál.'
- (6) *Esse a fatijate.*
'Ő dolgozott.'

Ez a minta az említett déli területeken gyakoribb, mint a „klasszikus”, többek között Burzio (1986) által is leírt minta, amely szerint a segédige-választás a főige argumentumszerkezetétől függ.

Ezt a jelenséget Rohlf (1969) és Tuttle (1986) is leírta hagyományos dialektológiai módszerrel. A generatív nyelvészet terén Cocchi (1995), Kayne (2000), Ledgeway (2000), Legendre (2010), Loporcaro (2010), valamint Manzini és Savoia (2005) is foglalkoztak ezzel a mintával. D'Alessandro és Roberts (2007) a minimalista program keretein belül tanulmányozzák ezt a tipikus mintát (EEAEEA).

D'Alessandro rámutat, hogy számos esetben a segédige-választás egy-szere függ a személytől és az argumentumszerkezetétől is, ilyenkor az 1–2. személyben *essere*, a 3-ban pedig az ige argumentumszerkezetétől függ, mi a segédige. Erre példa Colledimacine, Torricella Peligna, Borgorose-Spedigno, Amandola, Ortezzano és Tufillo dialektusa.

Manzini és Savoia egy olyan mintát mutatnak, amely esetében a segédige mindig a személytől függ, kivéve az E/1 és E/3 személyt, amikor az argumentumszerkezetétől függ (Vastogirardi).

Ismert továbbá olyan megoldás is, amelyben a segédige E/1 és E/2 személyben *essere*, E/3 személyben az argumentumszerkezetétől függ, míg többes számban mindig *avere* (Agnone, Ruvo Bitetto, Popoli, Montenerodomo, Padula, Castelvecchio Subequo).

Végül pedig léteznek olyan területek, ahol csak *essere* (Roccasicura, Castelpetroso, Poggio Imperiale, Gallo, Sassinoro), illetve csak *avere* használatos minden esetben. A fenti tanulmányokban tehát elsősorban két paramétert vizsgáltak, a szám/személy és az argumentumszerkezet kapcsolatát.

Manzini és Savoia kutatása azon túl, hogy bemutatja ezt a disztribúciós sokszínűséget, azt is megállapítja, hogy ez a személyalapú váltakozás kizárólag a közelmúltban működik, a többi időben dialektustól függően vagy csak *avere* vagy csak *essere* a segédige, továbbá bizonyos esetekben, más időben

más segédigét választ ugyanaz a főige, bizonyítva ezzel, hogy a segédige-választás időtől és módtól független:

- (7) (*Arl.*) *Kijelentő mód, egyszerű múlt – essere:*
so / si / a viste / menute
'láttam/láttad/látta, jöttem/jöttél/jött'
- (8) *Kötőmód, múlt – avere:*
avesse/avisse/avesse viste/menute
láttam/láttad/látta, jöttem/jöttél/jött'

Ledgeway (2007) tanulmányában arra mutat rá, hogy bizonyos dialektusokban (pl. középkori nápolyi) az *avere* az irreális feltételes szerekezetekben átveszi az *essere* helyét. A példában szereplő *fuggire* 'elszökni, elfutni' ige segédigéje olaszban *essere*, itt kötőmód múlt időben (ami most irrális jelentéssel bír) viszont *avere*:

- (9) *ben che avessero puro foyuto per luongo spacio de via:*
'ha messzire futottak volna el'

Léteznek továbbá olyan dialektusok is, amelyekben a személyalapú segédige-váltakozás minden időben és módban ugyanúgy jelenik meg (például San Benedetto).

3. Vizsgálati paraméterek

A kutatás során alkalmazott paraméterek kiválasztásakor mindenekelőtt Legendre (2008) egyik, a témával foglalkozó tanulmányából indultam ki. Ebben felvet egy javaslatot, miszerint érdemes volna megvizsgálni, hogy a kérdéses személyalapú segédige-disztribúció kapcsolatban állhat-e egyéb szintaktikai (például participium–argumentum egyeztetés, D'Alessandro 2010) és/vagy szemantikai jelenségekkel például Sorace szemantikai kontinuitáselmélete az unergativitás-unakkuzativitás vetületében, Cennamo 2008), vagy random módon jelenik meg. Ezért a továbbiakban részletesen bemutatom az általam alkalmazott 3 vizsgálati paramétert, azaz a jelentést, az időt és a módot.

3.1. Sorace unakkuzatív–ungergatív kontinuitás elmélete

Sorace az ASH (Auxiliary Selection Hierarchy, Cennamo és Sorace 2007) elmélet megalkotásakor az unakkuzatív hipotézisből indult ki, mely a segédige-választást bizonyos szemantikai és szintaktikai tulajdonságokkal magyarázza. Ez azonban nem ad kielégítő magyarázatot mindenre, például arra sem,

hogy szemantikailag azonos igék két különböző nyelvben gyakran más segédigét választanak. Számos tanulmány rámutatott arra, hogy a segédige-választás különböző aspektuális és tematikus paramétereiktől is függhet (mint például az ige telicitása, az alany kontrolljának mértéke), s e paraméterek alapján határozta meg Sorace a segédigék váltakozásának hierarchikus skáláját. Így tehát a telicitás és az agentivitas mértéke alapján létrehozott egy kontinuumot, amely a „dinamikusan változó, telikus” igéktől indul (segédigéjük *essere*) és több, változó viselkedésű kategórián keresztül éri el az „atelikus, nem mozgást kifejező” igéket.

Saját empirikus kutatásomhoz a Cennamo (2007) által a campaniai dialektusok vizsgálatához meghatározott skálát, kategóriákat alkalmaztam.

1. táblázat: Unakkuzativitási skála

olasz	határozott állapot-változás (a) <i>nascere</i>	határozatlan állapot-változás (b) <i>crescere</i>	meglévő állapot folytatása (c) <i>rimanere</i>	fennálló állapot (d) <i>sembrare</i>	telikus helyváltoztatás (e) <i>partire</i>	atelikus mozgás (f) <i>passeggiare</i>	atelikus, nem mozgást kifejező cselekvés (g) <i>lavorare</i>
	essere	essere	essere	essere	essere	avere	avere

- a) határozott állapotváltozás: *nascere* 'születik'
- b) határozatlan állapotváltozás: *crescere* 'nő'
- c) meglévő állapot folytatása: *rimanere* 'marad'
- d) fennálló állapot: *sembrare* 'tűnik'
- e) telikus helyváltoztatás: *partire* 'elindul'
- f) atelikus mozgás: *passeggiare* 'sétál'
- g) atelikus, nem mozgást kifejező cselekvés: *lavorare* 'dolgozik'

3.2. Szám–személy paraméter

Mint ahogy az 1. részben szemléltettem, az irodalmi olasz nyelvben a segédige-választás a főigétől függ, ám számos dialektus létezik, amelyben egyéb tényezők is szerepet játszhatnak.

A probléma szemléltetése céljából a legelterjedtebb disztribúciós típusra hozok példát (pescarai), amikor 1–2. személyben a várható *avere* helyett *essere* áll, csupán a 3. személy szabályos *avere*:

- (10) *Ji so' fatijate.*
Én dolgoztam.
- (11) *Tu si fatijate.*
Te dolgoztál.
- (12) *Esse a fatijate.*
Ő dolgozott.
- (13) *Nu seme fatijite.*
Mi dolgoztunk.
- (14) *Vu sete fatijite.*
Ti dolgoztatok.
- (15) *Jisse a fatijite.*
Ők dolgoztak.

Ennél a paraméternél arra voltam kíváncsi, hogy van-e összefüggés a szemantikai hierarchia, tehát az unakkuzativitás és az unergativitás mértéke és a szám/személy alapú segédige-váltakozás között, és ha igen, felvázolható-e valamiféle minta, tendencia.

3.3. Idő-mód paraméter

Az időre és a módra, mint lehetséges meghatározó paraméterekre Legendre (2008) alapján figyeltem fel, mivel ahogy feljebb már említettem, más nyelvészek (például Manzini–Savoia 2007) kutatásaikban olyan dialektális adatokra akadtak, amelyek rámutattak arra, hogy a segédige-választás helyenként alternál eltérő igeidőkben és/vagy -módokban. Így két időben és két módban, kijelentő mód közelmúltban (*passato prossimo*) és régmúltban (*trapassato prossimo*), valamint múlt idejű (*congiuntivo passato*) és régmúlt idejű kötőmódban (*congiuntivo trapassato*) is megvizsgáltam a kiválasztott tranzitív, unergatív és unakkuzatív igéket.

- (16) *Io ho lavorato.*
'Dolgoztam.' (közelmúlt)
- (17) *Io avevo lavorato.*
'Dolgoztam.' (régmúlt)
- (18) *Maria pensa che io abbia lavorato.*
'Maria azt gondolja, hogy dolgoztam.' (kötőmód múlt)
- (19) *Maria pensava che io avessi lavorato.*
'Maria azt gondolta, hogy dolgoztam' (kötőmód régmúlt)

4. A kérdőív

Így végül a saját kutatásomhoz az alábbi három paraméter kapcsolatának vizsgálatát választottam:

- a) szám és személy
- b) jelentés: Sorace unergativitás–unakkuzativitás hierarchiája
- c) idő és mód: jelen idő ↔ múlt idő, kijelentő mód ↔ kötőmód

Az eddigiek alapján tehát egy olyan két részes kérdőívet állítottam össze és küldtem szét anyanyelvi beszélőknek, amelyben egyrészt az unergativitás–unakkuzativitás kontinuitás mentén a hierarchia eltérő szintjein elhelyezkedő igéket választottam ki, majd foglaltam mondatba a szám és személy váltakozása szempontjából. A kérdőív második részében pedig egy jellemzően tranzitív, egy unergatív és egy unakkuzatív igét ágyaztam mondatba minden számban és személyben, jelen és múlt időben, kijelentő és kötőmódban.

4.1. A kitöltendő kérdőív

A kérdőív első részében a hét szemantikai csoportba tartozó egy-egy igét minden számban és személyben ragozva kértem fordítani dialektusra. Erre egy példa:

Határozott állapotváltozás

- (20) *Io sono nato.*
'Én születtem.'
- (21) *Tu sei nato.*
'Te születted.'
- (22) *Lui è nato.*
'Ő született.'
- (23) *Noi siamo nati.*
'Mi születünk.'
- (24) *Voi siete nati*
'Ti születtetek.'
- (25) *Loro sono nati*
'Ők születtek.'

A kérdőív második részében a fent említett három igetípus, tranzitív, unakkuzatív és unergatív igéket ragoztam minden számban és személyben, jelen és múlt időben, kijelentő és kötőmódban:

Tranzitív igék

Passato prossimo ('kijelentő mód közelmúlt')

- (26) *Io ho fatto una torta.*
'Én csináltam egy tortát.'
- (27) *Tu hai fatto una torta.*
'Te csináltál egy tortát.'
- (28) *Lui hai fatto una torta.*
'Ő csinált egy tortát.'
- (29) *Noi abbiamo fatto una torta.*
'Mi csináltunk egy tortát.'
- (30) *Voi avete fatto una torta.*
'Ti csináltatok egy tortát.'
- (31) *Loro hanno fatto una torta.*
'Ők csináltak egy tortát.'

4.2. Módszertani nehézségek

Az alkalmazott paraméterek esetében azonban több adatgyűjtési nehézséggel szembesültem. Tekintettel arra, hogy a dialektusokban az irodalmi olaszhoz képest kevesebb igeidőt és –módot használnak, a vizsgált dél-olasz dialektusokban a múlt időben jellemzően inkább a történeti múltat (*passato remoto*) használják, mint a közelmúltat (*passato prossimo*), az „autentikus” dialektális beszélő nem mindig tud a kért nyelvi adattal szolgálni.

Hasonlóképpen, a dialektusokban általában nem létezik kötőmód, néhányan pedig az irodalmi olaszban jól-rosszul használt formát próbálták saját dialektusukra alkalmazni. Mivel nem mindig kapunk értékelhető adatokat, célszerű több beszélőtől gyűjteni, a bizonytalan adatokat figyelmen kívül hagyni.

Számomra nem várt problémaként merült föl, hogy a kapott adat nem mindig egyértelmű, némely igealakot nehéz azonosítani, és eldönteni, hogy az *avere* vagy *essere* segédigéről van-e szó, a leíró nyelvtanokban pedig nincs minden adat dokumentálva. Mivel pedig az anyanyelvi beszélő gyakran nem tudatosan használja a nyelvet, indirekt eszközökkel próbáltam azonosítani az igealakot. A bizonytalan adatok esetében megkértem az interjú alanyokat, hogy fordítsanak le egy-egy további mondatot, amelyekben szerepelnek a segédigék. Az *essere* azonosításra szolgáló két példamondat:

- (32) *Lui è Mario.*
Ő Mario.
- (33) *Quando ero bambino.*
Amikor gyerek voltam.

Az *avere* azonosítása nehezebb, mert ha jelen időben, önmagában áll olaszul (pl. *Ho 30 anni* '30 éves vagyok'), akkor a vizsgált dialektusokban helyette szinte mindig a *tenere* igét használják. Így a legegyszerűbb megoldás az *essere* azonosításával kizárni az *avere*-t.

Először is tehát megvizsgáltam, hogy az idő és mód tekintetében változik-e a segédige, majd összevettem azt a szám és a személy szerinti váltakozással, hogy megállapítsam, van-e a két paraméter között összefüggés.

5. Kérdések és válaszok

Az előző fejezetben felvázolt paraméterek mentén a következő négy konkrét kérdésre kerestem a választ:

- 1) Változik-e a segédige használata különböző számban és személyben, és ha igen, hogyan?
- 2) Ha változik, függ-e a főige jelentésétől, változik-e a jelentés függvényében?
- 3) Ahol nincs szám/személy szerinti váltakozás, ott megjelenik-e más igeidőben és -módban?
- 4) Ahol van szám/személy szerinti váltakozás, ott megszűnik-e más igeidőben és -módban?

A lenti táblázat értelmezéséhez megjegyzem, hogy 'E'-vel jelöltem az *essere*, 'A'-val pedig az *avere* segédigét, továbbá feleleveníttem a 3.1. alfejezetben szereplő ASH-t, azaz a segédige-váltakozás hierarchiáját, az abban meghatározott hét szemantikai csoportot, amit mind a 8 minta esetében egyformán vizsgáltam. Az (a) csoportot a *nascere*, 'születik' ige képviseli, amely „határozott állapotváltozást” fejez ki, a (b) csoportot a *crescere*, 'nő', ami „határozatlan állapotváltozást”, a (c) csoportot a *rimanere*, 'marad', ami „meglévő állapot folytatását” jelöli, a (d) csoportot a *sembrare*, 'tűnik', ami „fennálló állapotot”, az (e) csoportot a *partire*, 'elindul', ami „telikus helyváltoztatást”, az (f) csoportot a *passeggiare*, 'sétál', ami „atelikus mozgást” fejez ki, a (g) csoportot pedig a *lavorare*, 'dolgozik' ige képviseli, ami „atelikus, nem mozgást kifejező cselekvést” jelöl. Pronominális igéket ezúttal nem vizsgáltam.

2. táblázat: A segédigék váltakozása a vizsgált területeken a szám–személy és az unakkuzatívítási skála függvényében

	Caserta	Andria	Bitonto	Martina,	Pisticci	Pescara	Chieti1	Chieti 2
	a-e /f-g	a-g	a-g	a-c / d-g	a-e /f-g	a-e / f-g	a-e/f-g	a-g
E/1	E A	E	E	A A	E A	E A	E E	E
E/2	E A	E	E	E A	E A	E A	E E	E
E/3	E A	A	A	E A	E E	A A	A A	A
T/1	E A	A	E	E A	E A	E A	E A	E
T/2	E A	A	E	E A	E A	E A	E A	E
T/3	E A	A	A	E A	E A	A A	A A	A

5.1. A segédigék disztribúciója a szám és a személy függvényében

Az első kérdésem arra keresi a választ, hogy **változik-e a segédige használata különböző számban és személyben, és ha igen, hogyan.** Ha vetünk egy pillantást a táblázatra, azonnal megállapíthatjuk, hogy igen, szinte mindegyik területen váltakozik a segédige a szám és személy függvényében. Ha jobban megnézzük a táblázatot, azt is megállapíthatjuk, hogy a segédige számban és személyben bizonyos szemantikai csoportokra jellemzően váltakozik, vagy nem. Így nem váltakozik az (f-g) csoportokban Casertában, Pescarában és Martinában (igaz, itt a (d) és az (e) csoportban sem), valamint Casertában és Pisticciben az (a-e) csoportokban sem.

Tovább tanulmányozva a táblázatot a segédige-váltakozásban megállapíthatunk bizonyos ismétlődő mintákat. Ezek a következők:

- a) EEA AAA
- b) EEA EEA
- c) AEE EEE
- d) AAE AAA
- e) AAA AAA
- f) EEE EEE

Az a) mintában egyes szám 1–2. személyben *essere*, a többi személyben pedig *avere* a segédige, ez jelenik meg Andriában (a-g) és az 1. chieti (f-g) adatban.

A b) mintában 1. és 2. személyben, egyes és többes számban is *essere* a segédige, a 3. személyekben pedig *avere*. Ez a klasszikusnak tekintett minta ismétlődik Bitontóban (*a-g*), Pescarában (*a-e*), az 1. chieti-i mintában (*a-e*), valamint a 2. chieti (*a-g*) adatban.

A c) mintában (Martina, *a-e*) meglepő módon míg minden számban és személyben *essere* a segédige, egyes szám első személyben *avere* a kapott eredmény. Tekintettel azonban az *essere* viszonylagos hegemoniájára az egyes szám első két személyben (Caserta *a-e*, Andria *a-g*, Bitonto *a-g*, Pisticci *a-e*, Pescara *a-e*, Chieti 1-2 *a-g*), továbbá arra, hogy ahol egyes szám első/második személyben *avere* a segédige (Caserta *f-g*, Martina *d-g*, Pescara *f-g*), ott minden más személyben is *avere* a segédige, fenntartásokkal kezelném ezt a mintát.

A d) mintában minden személyben *avere* a segédige, kivéve egyes szám 3. személyben, ahol *essere*. Ugyanezt a Pisticciben dokumentált mintát (*f-g*) Pompeiben és Sorrentóban is megtalálhatjuk (pl. Tuttle 1986, Cennamo 2008).

A másik két mintában minden számban és személyben *essere* (Caserta *a-e*, Pisticci *a-e*) vagy *avere* (Caserta *f-g*, Martina *d-g*, Pescara *f-g*) a segédige.

5.2. A szám–személy alapú segédige-váltakozás a szemantika függvényében

A második kérdés arra keresi a választ, hogy ez a szám–személy szerinti váltakozás függ-e a főige jelentésétől.

Első ránézésre is szembeötlő, hogy kirajzolódik egy viszonylag markáns határvonal, amely két részre osztja a hét szemantikai csoportot az *essere* ('E') és az *avere* ('A') segédigék váltakozása alapján. Az egyik csoportba (Andria, Bitonto és Martina, azaz Apulia tartományon belül) *a-e*-ig, a 'határozott állapotváltozást' kifejező igéktől, a különböző állapotokat és változásait kifejező igéken keresztül a 'telikus helyváltoztatást' kifejező igék tartoznak, a másik csoport pedig az 'atelikus cselekvéseket' kifejező igéket foglalja magába.

Az egyes területi adatok alapján egyenként lebontva elmondhatjuk tehát, hogy Casertában nincs szám–személy alapú segédige-váltakozás, csak kizárólag szemantikai alapú (EEE EEE *a-e*, AAA AAA *f-g*), Pisticciben (AAE AAA *f-g*), Martinában (AAE EEE *a-c*) és Pescarában (EEA EEA *a-e*) viszont létezik szám–személy alapú segédige-váltakozás, ám nem minden szemantikai csoportban jelenik meg. Andriában és Bitontóban létezik szám–személy alapú segédige-váltakozás, ám az független a szemantikai csoporttól (EEA AAA, EEA EEA), míg mindkét chieti adat (1. EEA EEA *a-e*, EEA AAA *f-g*,

2. EEA EEA a-f) azt mutatja, hogy létezik olyan variáció, amelyben van szám–személy alapú segédige-váltakozás, és az a szemantikától is függ.

5.3. A szám–személy alapú segédige-váltakozás az idő és a mód függvényében

A harmadik és a negyedik kérdés arra keresi a választ, hogy ahol nincs szám/személy szerinti segédige-váltakozás, ott megjelenik-e más igeidőben és/vagy -módban, ahol pedig van, ott megszűnik-e más igeidőben és -módban. Tovább kérdés az is, hogy mindez a szemantikával milyen összefüggésben van.

A „megjelenik” azt jelenti, hogy ahol nem volt szám/személy szerinti váltakozás, ott másik időben (tehát csak az 'idő' paraméter változásával), vagy másik időben és módban (tehát az 'idő+mód' paraméterek együttes változásával) megjelenik ez a váltakozás. Az 'E' az egyes számot, a 'T' a többes számot, a számok (1–3) a személyt jelölik, amelyek esetében a váltakozás *essere*, illetve *avere*. A „megszűnik” pedig azt jelenti, hogy ahol létezett szám/személy szerinti segédige-váltakozás, ott másik időben (tehát csak az 'idő' paraméter változásával), vagy másik időben és módban (tehát az 'idő+mód' paraméterek együttes változásával) megszűnik ez a váltakozás.

3. táblázat: A szám–személy alapú segédige-váltakozás az idő és a mód függvényében

	TRANZITÍV <i>fare</i> 'csinál'	UNERGATÍV <i>lavorare</i> 'dolgozik'	UNAKKUZATÍV <i>cadere</i> 'leesik'
Caserta Øszám/szem. változás	-	-	-
Martina Øszám/szem. vált.	megjelenik: idő+mód; E1-3: essere, T1-3: avere	megjelenik: idő+mód; E1-3: essere, T1-3: avere	megjelenik: idő+mód; E1-3: essere, T1-3: avere
Andria a-g van szám/szem. vált.	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő
Bitonto van szám/szem. vált.	változatlanul van időtől függetlenül (nincs kij. és kötő- mód múlt)	változatlanul van időtől függetlenül (nincs kij. és kötő- mód múlt)	megszűnik: idő
Pisticci van szám/szem. vált.	megszűnik: idő	megszűnik: idő	megszűnik: idő
Pescara Van szám/szem. vált.	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód
Chieti 1 Van szám/szem. vált.	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód
Chieti 2 Van személy szerinti vált.	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód	megszűnik: idő, idő+mód

Caserta esete a legegyszerűbb, mivel ott a segédige nem változik szám és személy szerint, csupán a szemantikától függ, melyik segédigét használják. Ez a helyzet nem változik az idő és a mód vetületében sem. A tranzitív ige segédigéje az irodalmi olaszhoz képest szabályos, *avere*, az unergatív igéké szintén szabályos, *avere*, az unakkuzatívé *essere*. A vizsgált dialektusban nem létezik múlt idejű kötőmódragozás, helyette a kijelentő mód múlt idejének formáit használják.

Mivel Martina Franca esete, mint ahogy feljebb rámutattam, nem egyértelmű, ezért feltételeztem, hogy a segédige szám és személy szerint valójában sosem változik jelen idő, kijelentő módban. Így tehát az kizárólag a szemantikától függ, mint Casertában. Ebben az esetben azonban azt tapasztaltam,

hogy az idő és a mód paraméterek változására váltakozik a segédige is különböző számban és személyben, egyes szám 1–3. személyben *essere*, többes szám 1–3. személyben pedig *avere*.

Az összes többi esetben létezik szám/személy alapú segédige-váltakozás, de változó, hogy más-más időben és módban hogyan viselkednek a különböző szemantikájú igék.

Andriában a tranzitív és az unergatív igék esetében megszűnik a szám/személy szerinti segédige-váltakozás múlt időben, módtól függetlenül, míg az unakkuzatív esetében csak akkor szűnik meg, ha az idő változik, de a mód (kijelentő) változatlan.

Bitontóban a tranzitív és az unergatív igék esetében nem szűnik meg a szám/személy szerinti segédige-váltakozás (nem használnak kötőmódot a vizsgált dialektusban), az unakkuzatív ige esetében viszont múlt időben megszűnik.

Pisticciben a tranzitív, az unergatív és az unakkuzatív igék esetében is megszűnik múlt időben a személy szám/szerinti segédige-változás.

Pescarában és Chietiben (mindkét chieti adat alapján) mindhárom igitípus esetében megszűnik a szám/személy szerinti segédige-váltakozás múlt időben, módtól függetlenül.

Összegzés

Összegzésképpen meg kell válaszolnom az előző fejezetben feltett kérdéseimet. Mindenekelőtt a kutatásból egyértelműen kiderült, hogy a vizsgált felső-dél-olasz területeken számos dialektusban létezik a szám és személy szerinti segédige-váltakozás. Ennek jelen tanulmányban azonosított típusaiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jellemzően vagy az egyes szám első két személy tér el a többi formától (E/1–2: **EEAAAA**, **AEAAAA**), vagy csak a harmadik személy/személyek (**EEAAAA**, **AAEAAA**, **EEAAAA**).

Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy ez a szám/személy alapú segédige-váltakozás függ a főige szemantikájától, és ebben az unakkuzativitás a döntő, az unakkuzativitás csökkenésével a váltakozás meg is szűnhet.

Az igeidők és -módok vetületében pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy a segédige-váltakozás elsősorban az idő változásának függvényében változhat, mivel amennyiben a jelenben váltakozik eltérő számban és személyben, akkor a múltban ez a jellegű váltakozás szinte mindig megszűnik, ahol pedig nem váltakozott, ott megjelenhet a váltakozás. Azt gondolom, hogy a továbbiakban érdemes volna még ezzel a változással kapcsolatban egyéb területeket is megvizsgálni.

Ebben a tanulmányban tehát a jelenség leírására, jellemzésére törekedtem. A kapott eredmények új irányokat jelölnek ki. A továbbiakban két területen szeretnék vizsgálgódní. Egyrésztől érdekes volna további adatokat gyűjteni a vizsgált területekről, valamint tovább árnyalni az unergatív kategóriákat a szemantikai hierarchia skáláján.

Másrésztől pedig meg kell nézni, hogy ez a szám/személy alapú segédige-váltakozás a rendelkezésünkre álló írásos nyelvemlékekben hol, mikor és milyen módon jelenik meg. Következtetésem alapján mindenképpen figyelmet kell szentelni az idő és a szemantika paramétereire. Ezt követően össze kell vetni az akkori nyelvi állapotot ugyanazon terület mai nyelvi állapotával, hogy a nyelv fejlődését ily módon nyomon követhessük. Azt gondolom, hogy egy ilyen diakrón kutatás közelebb vihet bennünket a jelenség okainak feltárásához.

Hivatkozások

- Burzio, Luigi 1986. *Italian syntax*. Dordrecht, Kluwer.
- Cennamo, Michela – Antonella Sorace 2007. Auxiliary selection and split intransitivity in Paduan: Variation, and lexical-aspectual constraints. In Aranovich, Raul (ed.) *Split Auxiliary Systems*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 65–99.
- Cennamo, Michela 2008. The rise and development of analytic perfects in Italo-Romance. In Thorhallur Eythórsson (ed) *Grammatical Change and Linguistic Theory: the Rosendal Papers*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 115–142.
- Cocchi, Gloria. 1995. *La selezione dell'ausiliare*. Padua, Unipress.
- D'Alessandro, Roberta 2010. *Eccentric agreement, feature hierarchies, and language continua*, handout, Paris, RALFe, 14–16 October.
- D'Alessandro, Roberta – Ian Roberts 2010. Past participle agreement in Abruzzese: split auxiliary selection and the null-subject parameter. In *Natural Language and Linguistic Theory*, 41–72.
- Kayne, Richard. 2000. *Parameters and universals*. Oxford, Oxford University Press.
- Ledgeway, Adam. 2000. *A comparative syntax of the dialects of Southern Italy: a minimalist approach*, Oxford, Blackwell.
- Ledgeway, Adam. 2007. 'Osservatorio Linguistico: La sintassi dei dialetti meridionali' *Storia, struttura, testi* 3:161–70.
- Legendre, Geraldine 2008. A Formal Typology of Person-based Auxiliary Selection in Italo-Romance. In Roberta D'Alessandro – Ian Roberts – Adam Ledgeway (eds.) *The Syntax of Italian Dialects*, Cambridge, University Press.
- Legendre, Geraldine. 2010. The scope of a person-based auxiliary-selection in Romance. In Roberta D'Alessandro – Adam Ledgeway – Ian Roberts (eds.) *Syntactic variation. The dialects of Italy*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Loporcaro, Michele. 2010. The logic of Romance past-participle agreement. In Roberta D'Alessandro – Adam Ledgeway – Ian Roberts. (eds.) *Syntactic variation. The dialects of Italy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Manzini, Maria Rita – Leonardo Maria Savoia. 2005. *I dialetti italiani e romanci. Morfosintassi generativa*. Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Merlo, Clemente, 1924. L'Italia dialettale. In *L'Italia dialettale 1*, 12–26.
- Pellegrini, Giovanni Battista 1975. I cinque sistemi dell'italo-romanzo, in Id., *Saggi di linguistica italiana. Storia, struttura, società*, Torino, Boringhieri, 55–87.
- Pellegrini, Giovanni Battista 1977. *Carta dei dialetti d'Italia*. Pisa, Pacini.
- Rohlf, Gerhard. 1969. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*. Turin, Einaudi.
- Tuttle, Edward. 1986. *The spread of ESSE as a universal auxiliary in Central Romance*. *Medioevo Romanzo* 11, 229–287.